

III. МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ФОНЕТИКИ, ЛЕКСИКИ, ГРАМАТИКИ ТА СЛОВОТВОРУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

УДК 811.161.2'243'342:378.016

ВИВЧЕННЯ ФОНЕТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ СТУДЕНТАМИ-ІНОЗЕМЦЯМИ

Тамара Донченко

*Національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова,
кафедра методики викладання української мови і літератури,
вул. Тургенєва, 8/14, 252054 Київ, Україна
тел.: (044) 216 31 32*

Актуалізовано роль і значення фонетики в курсі української мови як іноземної, сформульовано вимоги до організації процесу її навчання, запропоновано систему прийомів та методів засвоєння орфоепічних та акцентуаційних норм студентами-іноземцями.

Ключові слова: фонетика, вимова, евфонія, звукове оформлення, українська мова як іноземна.

Значення і місце фонетики в курсі української мови для студентів-іноземців зумовлене тією роллю, яку вона відіграє. Фонетику справедливо вважають фундаментом курсу української мови для іноземців, тому що без засвоєння фонетичних особливостей українського мовлення не тільки не можна оволодіти ним, а й зрозуміти закони писемної форми мови, засвоїти орфографічні норми. Без знання фонетичного рівня мови неможливе навчання як усного, так і писемного мовлення, тобто формування навичок слухання, говоріння, читання і письма українською мовою, а також оволодіння навичками виразного мовлення.

Фонетиці належить пріоритетна роль у формуванні усного українського мовлення студентів-іноземців, тобто такого, в якому думки і почуття набувають звукового україномовного вираження. Звук утворюється мовним апаратом людини і сприймається її органами чуття. Звуковий образ слова є відображенням зв'язку між звуком і значенням. Фонетичний рівень будь-якої мови має особливі виражальні можливості, оволодіння ними особливо важливе для навчання говоріння і читання. Виразно значущими фонетичним засобом є словесний наголос, чергування наголошених і ненаголошених складів.

Вивчення фонетики насамперед має сприяти формуванню в студентів-іноземців навичок усного мовлення, яке є важливим способом спілкування людей. В усному мовленні мовні значення виражають тільки за допомогою звуків. Тому чи не найважливішою умовою оволодіння українською мовою студентами-іноземцями є: опанування основ її фонетичної системи, усвідомлення фонетичних особливостей українського мовлення, розуміння його фонетичної (звукової) організації, милозвучності, естетичності звукового ладу. Студенти-іноземці мають засвоїти прийоми посилення фонетичної виразності мовлення, набути умінь користуватися фонетичними засобами виразності, а це

зумовлює виховання у них прагнення вдосконалювати фонетичну організацію власного мовлення, вміння та правильного використовувати фонетичні засоби мови.

Формування мовленнєвої діяльності в усній формі зумовлює виховання умінь читати і говорити. На першому плані у розвитку цих умінь є відтворення звукової форми слова за його графічною (літерною) моделлю з дотриманням орфоепічних норм. Основою навчання читати, говорити і писати українською мовою є знання фонетики. За визначенням відомого психолога Д.Б. Ельконіна, читання – це „процес відтворення звукової форми слова за його графічною (літерною) моделлю” [1: 17], що вимагає засвоєння орфоепії української мови.

Навички правильно читати формуються на основі автоматизації цілого комплексу вмінь. Справді, щоб відтворити звукову форму, дивлячись на букви, якими слово написано, треба дуже добре розрізнити звукову структуру слів: чути всі звуки в словах, аналізувати звуковий склад слова, давати якісну характеристику кожному звукові, тобто аналізувати звукове значення кожної букви в кожному конкретному її вияві, засвоїти вимову того чи іншого слова, морфеми. Так, щоб відтворити звукову форму слів *молотьба*, *боротьба*, *голубка*, *просьба*, *легкий*, треба, на відміну від написаного, вимовляти в процесі читання: [молод'ба], [бород'ба], [гулупка], [проз'ба], [лехкий]. Саме така звукова форма цих слів існує в нашій мові та є умовою її милозвучності.

Студенти-іноземці мають оволодіти найголовнішими правилами вимови голосних, приголосних, деяких звукосполучень і окремих графічних форм. До таких правил належить вимова наголошених і ненаголошених голосних, нескладового [Ў], дзвінких приголосних перед глухими. Засвоюючи африкати [дж], [дз], які на письмі передаються сполученнями букв *д і ж*, *д і з*, студенти-іноземці мають навчитися злино вимовляти їх. Потребує уваги і вимова слів *гедзь*, *тава*, *гудзик*, *гуля*, *танок*, *агрус*, *гринджоли* та інших, що мають проривний звук [г]. Варто порівняти вимову цих слів зі словами *гектар*, *гарбуз*, *гуси*, *голова*, *гілля* і зазначити, що звуки [г] та [г'] вимовляються по-різному.

На заняттях з української мови потребує уваги правильна вимова голосних звуків [о], [у], [а], [і], [е], [и] у словах на зразок *тополя*, *окуляри*, *долина*, *віхола*, *керівник*, *хвилина* та інших; правильна вимова звуків [г] та [г'], [дж] та [дз] у словах на зразок *голова*, *танок*, *джерело*, *дзеркало*; приголосних звуків [б], [п], [в], [м], [ф] в кінці слова або складу, напр.: *верф*, *голубка*, *колектив*, *дубки*, *кров*, *сім*, *степ* тощо; правильне наголошування слів на зразок *шофер*, *кілометр*, *магазин*, *читання*, *завдання*, *навчання*, *рукопис*, *малий*. Тут доречними будуть інтерактивні методи роботи студентів, які можуть набувати форм рольових ігор, тренінгів, роботи в парах або групах та ін.

Невдала фонетична організація мовлення, ускладнена артикуляція, немилослівність заважають сприйняттю мовлення слухом у процесі читання і говоріння. Вивчаючи українську фонетику, студенти-іноземці мають засвоїти фонетичну організацію українського мовлення, особливості його звукового ладу, характерні умови милозвучності, естетичну роль звуків українського мовлення.

Слід показати студентам-іноземцям, що українська мова відзначається особливою милозвучністю, яка досягається завдяки природному урівноваженню голосних і приголосних звуків. Це явище називають евфонією, або милозвучністю. Милозвучність мовлення, приємне акустичне його оформлення служать засобом естетичності та краси. Краса звучання українського мовлення полягає насамперед у злагодженості звуків, звукосполучень і цілого мовного потоку, в уникненні важкого

для вимови і неприємного для слуху скупчення звуків. Про мелодику усного українського мовлення написано спеціальні наукові дослідження. Засвоєння засобів милозвучності українського мовлення є важливою метою навчання української мови студентів-іноземців. Під час вивчення фонетики вони мають засвоїти основні засоби милозвучності, переконатися, що її досягають природним чергуванням окремих голосних та приголосних звуків, можливістю вживати варіанти слів і словоформ, не змінюючи їхнього значення, наприклад: *у – в, і – ї, же – ж, над – наді, знову – знов, лише – лиш*. Руйнують мелодичний малюнок висловлювань повторення однакових складів, які розташовані на стику слів, напр.: *далеко корабель пливе, велику купу, сивого голуба, дорога газета, вона на нашому подвір'ї, зразу зупинився* та ін.

Треба зосереджувати увагу студентів-іноземців і на невдалому збігові голосних, напр.: *в кіоску у місті, у одному класі, є і інші випадки*; збігові приголосних, напр.: *родом з Львова, вздовж всієї алеї*. Не менш важливо навчити правильно використовувати дієслівні частки *-ся // -сь* у тексті, у якому є слова з відкритими й закритими кінцевими складами, напр.: *збіглися люди, народилася у нашому селі*. Усіх цих збігів легко можна уникнути, доцільно використавши чергування *у // в, і // ї, з // зі // із // ізо, -ся // -сь*.

В евфонічній структурі українського мовлення неабияку роль відіграє також чергування паралельних форм *від // од, -ти // -ть, -мо // -м, би // б, же // ж*. Збіг кінцевої частки *-сь* дієприслівника з наступними прийменниками або префіксами з та *в* усувається чергуванням *з // із, в // у*, напр.: *повертаючись з дому – повертаючись із дому, переконавшись в справедливості – переконавшись у справедливості, відхилившись вбік – відхилившись убік*. У процесі вивчення фонетики необхідно показати студентам-іноземцям, що звукове розмаїття української мови є її багатством і за умови вмілого використання дає змогу досягти дуже сильних ефектів.

Необхідно всією організацією роботи щодо вивчення української фонетики студентами-іноземцями викликати у них прагнення до глибокого знання фонетичної організації українського мовлення, вмілого та правильного використання фонетичних засобів української мови. Важливо навчити їх розпізнавати і передавати всі фонологічні засоби мови та співвідносити їх з нормою, виховати у них здатність розрізняти та відтворювати всі звуки українського мовлення, співвідносячи їх з фонетичною системою української мови. Тренування студентів-іноземців в оволодінні фонетичною виразністю українського мовлення забезпечується інтерактивним навчанням.

Вся організація роботи з вивчення фонетики має викликати у студентів-іноземців прагнення до вдосконалення фонетичної організації власного українського мовлення, до вмілого та найбільш правильного використання фонетичних засобів мови. Для цього важливо показати їм фонетичну організацію українського мовлення. Разом з її усвідомленням формується бажання студентів-іноземців говорити справжньою українською мовою, а відтак прагнення оволодіти нею.

Зауважимо, що великі можливості для мотиваційного забезпечення навчання студентів-іноземців української мови закладені в теоретичному й практичному матеріалі кожного розділу – фонетики, лексики, словотвору, морфології та синтаксису. Але пріоритетна роль у розв'язанні цього завдання належить заняттям з фонетики, зокрема такого виду роботи, як аналіз звукової організації поетичного мовлення, для якого використання фонетичних засобів особливо значуще, хоча

розгляд звукової виразності художньої прози і деяких жанрів публіцистики є не менш корисним.

Комунікативними стратегіями вивчення фонетики студентами-іноземцями є:

- усвідомлення фонетичних особливостей українського мовлення;
- засвоєння звукової організації українського мовлення, особливостей його звукового ладу;
- усвідомлення естетичності звукового ладу українського мовлення;
- засвоєння виражальних можливостей фонетики української мови і формування вміння користуватися ними;
- розвиток вміння говорити і читати, дотримуючись орфоепічних норм;
- формування вміння додержувати потрібної інтонації;
- формування правильної вимови;
- навчання чіткості вимовляння слів, складів і звуків у розмові, співі тощо;
- формування свідомого ставлення до роботи органів мовлення;
- виховання прагнення до вмілого та найбільш правильного використання фонетичних засобів української мови.

Серед методів засвоєння фонетики української мови студентами-іноземцями на першому місці має бути метод спостереження над українським мовленням. Спостерігаючи під час вивчення фонетичних тем за тим, як сполучаються в живому мовленні голосні та приголосні звуки, тверді та м'які, дзвінки та глухі приголосні звуки, виконуючи фонетичні вправи, студенти осмислюють і засвоюють звуковий лад української мови. Тому кожне заняття з української мови має будуватися таким чином, щоб її краса та величність відкривалися в якомусь новому прояві. Можливостей для цього сам матеріал дає дуже багато. Мало сказати, що українська мова дуже красива, милозвучна, багата, виразна, що це одна з наймелодійніших мов. Цю тезу необхідно доводити, і доводити так, щоб студенти самі спостерігали мовні факти й приходили до певних висновків. Вчити потрібно так, щоб студенти відчували мелодику української мови.

Для оволодіння звуковим ладом мовлення важливе значення має звуковий аналіз (фонетичний розбір) як метод навчання. Звуковий аналіз спонукає до практичного осмислення фонетики української мови, сприяє виробленню орфоепічних і правописних навичок, допомагає правильно визначити морфемну будову слів. Для оволодіння студентами-іноземцями фонетичною організацією українського мовлення доречними будуть як завдання, спрямовані на звуковий аналіз усного висловлення, так і на відтворення звукової форми слова за літерами (писемне висловлювання. Цей аналіз має містити якісну характеристику кожного звука, характеристику звукового вираження кожної літери.

Сформулюємо послідовність звукового аналізу усного висловлювання: 1) правильно вимовляйте звуки в словах; 2) відчувайте кожний звук у слові й відділяйте його від сусіднього звука; 3) називайте послідовно звуки в слові і визначайте їх кількість; 4) давайте якісну характеристику кожному звукові (голосний, приголосний, голосний наголошений – ненаголошений; приголосний твердий – м'який, парний – непарний, глухий – дзвінкий).

Звуковий аналіз писемного висловлення зазвичай завершується характеристикою графічного позначення звуків слова літерами, і тому його доречно називати також звуко-літерним. Виконуючи його, насамперед потрібно вимовити слово, вслухатися у вимову, назвати послідовно звуки, що входять до поданого

слова, дати їм відповідну характеристику: для голосних – наголошений чи ненаголошений, якою літерою позначається; для приголосних – м'який чи твердий, дзвінкий чи глухий, якою літерою позначається. Уважне ставлення до звуко-літерного аналізу створює сприятливі умови для ознайомлення студентів-іноземців з основними закономірностями української орфографії, сприяє розвиткові вміння визначати орфограму на основі звукового аналізу.

Важливою умовою навчання української мови студентів-іноземців є правильна робота артикуляційного апарату. У процесі вивчення української фонетики слід постійно звертати їхню увагу на артикуляцію (лат. articulo – розчленовую; розбірливо вимовляю), чітку вимову звуків української мови, на виразність і милозвучність українського мовлення. Гарну дикцію забезпечує правильна і точна робота мовних органів, її засвоєння відіграє визначальну роль у формуванні умінь студентів-іноземців користуватися фонетичними засобами виразності, надати своєму висловлюванню ознак мелодійності українського мовлення, тобто українського забарвлення. Фонетична виразність має стати обов'язковою властивістю мовлення студентів-іноземців. Засвоєння основних норм фонетичної виразності українського мовлення вимагає оволодіння нормами творення звуків української мови, а також акцентуаційними нормами наголошування.

Творення людиною будь-якого звука відбувається лише за умови певного положення язика, губів, нижньої щелепи, гортані тощо. Тому артикуляцію розглядають ще і як спосіб вимовляння мовцями всіх звуків у процесі мовлення, і як передумову правильного звукотворення. Це цілком справедливо, але потрібно було б розмежувати деякі поняття задля того, щоб уникнути плутанини. Так, відразу слід звернути увагу на те, що артикуляція і вимова не є те саме, оскільки вимова, окрім артикуляції, містить у собі ще й нормативність власне вимови, наголошування (орфоєпії). Фонетична виразність мовлення немислима без дотримання орфоєпічних норм.

Отже, артикуляція – це робота рухливих частин мовного апарату, це спосіб вимови звуків у процесі мовлення, який певною мірою зумовлює якість вимови, зокрема таких її складників, як чіткість, активність, членороздільність, виразність. Правильну артикуляцію студенти-іноземці мають засвоїти через організацію виразного читання текстів на уроках української мови і дотримання правил виразного усного мовлення під час відповіді, а також через спостереження за власним мовленням і мовленням викладача, своїх однокласників, а також прослуховування звукозаписів акторів, ведучих телебачення і радіо тощо.

Кожній мові притаманна своя система артикуляції, свій спосіб членороздільного вимовляння звуків. Тому цілком закономірним явищем є те, що одна й та сама літера в різних мовах має різне звучання, наприклад, звук [i] має різну артикуляцію, а отже й різне звучання в різних мовах світу. На його якість впливають і фонетична система тієї чи іншої мови, і типові положення рухливих частин мовного апарату, і емоційна забарвленість мовлення та багато інших чинників.

Ефективним методом засвоєння студентами-іноземцями фонетики української мови є виразне читання, особливо віршів. Саме цей метод чи не найбільше сприяє формуванню фонетичної виразності мовлення студентів. Недостатнє його використання приводить до того, що саме звуковою (фонетичною) виразністю найменше володіють мовці. У виразному читанні реалізуються всі сторони досконалого у фонетичному та інтонаційному планах мовлення. Тому воно фактично виступає базою для тренування вироблених умінь з орфоєпії. Саме виразне

читання сприяє виробленню правильної артикуляції звуків у потоці мовлення. Виразне читання – важлива ланка у формуванні виразності усного мовлення студентів-іноземців.

Виразне читання віршів має якомога частіше використовуватися на заняттях зі студентами-іноземцями, оскільки воно вимагає чіткого вимовляння звуків, специфічної рухливості наголосу, наголошування слів і найбільше сприяє засвоєнню фонетичних засобів української мови, засобів милозвучності і тим самим вводить студентів-іноземців у світ музики українського мовлення. Ритмізована мова дає змогу сильніше відчувати весь її звуковий склад. Ось чому так важливо донести його насамперед у словах, що належать до власне української лексики. У процесі виразного читання запам'ятовуються нові слова, окремі звороти, виховується чуття мови. Виразне читання має якомога частіше використовуватися на заняттях з фонетики.

Метод виразного читання тісно пов'язаний з методом спостереження над мовою поетичних текстів і відіграє важливу роль у формуванні у студентів-іноземців навичок української літературної вимови. Коли ми говоримо про вміння читати, то маємо на увазі два види читання – мовчки і вголос. Читання мовчки має бути виразним. Його особливість полягає в тому, що одночасно відпрацьовуються два види вмінь: усвідомлено читати, розуміти зміст письмового тексту та вміння голосом, звуковими й інтонаційними засобами передавати своє розуміння змісту прочитаного. Виразність вимагає оволодіння ритміко-мелодійною стороною звукового мовлення, різними інтонаційними засобами для вираження змісту висловлювання. Це означає, що студент повинен вміти голосом демонструвати певний рівень розуміння прочитаного, передаючи емоційне забарвлення тексту; виявляти уміння читати із достатньою швидкістю, плавно, з гарною дикцією, відповідно до орфоепічних та інтонаційних норм; виражати за допомогою темпу, тембру, гучності читання особливості змісту, стилю тексту, авторський задум; пристосовувати читання до особливостей слухачів, насамперед ступеня підготовки до сприймання звукового мовлення.

-
1. *Эльконин Д.Б.* Развитие устной и письменной речи учащихся // Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. – М., 1980. – С. 254–265.

UKRAINIAN LANGUAGE PHONETICS STUDIES BY FOREIGN STUDENTS

Tamara Donchenko

*M. Drahomanov National Pedagogical University,
Department of methodology of teaching
Ukrainian language and literature
8/14, Turgenevskaya St. 252054 Kiev, Ukraine
phone: (044) 216 31 32*

The role and importance of phonetics in the course of Ukrainian language as foreign was actualized. The requirements for the organization of phonetics teaching process for foreign students were formulated. The system of techniques and methods of orthoepic and accentuation norms study was suggested.

Key words: phonetics, euphony, sound background, pronunciation, Ukrainian language as foreign.

ИЗУЧЕНИЕ ФОНЕТИКИ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА СТУДЕНТАМИ-ИНОСТАНЦАМИ

Тамара Донченко

*Национальный педагогический университет им. М. Драгоманова,
кафедра методики преподавания украинского языка и литературы,
ул. Тургенева, 8/14, 252054 Киев, Украина
тел.: (044) 216 31 32*

Актуализированы роль и значение фонетики в курсе украинского языка как иностранного, сформулированы требования к организации процесса ее обучения, предложена система приемов и методов усвоения орфоэпических и акцентуационных норм студентами-иностранцами.

Ключевые слова: фонетика, произношение, эвфония, звуковое оформление, украинский язык как иностранный.

Стаття надійшла до редколегії 10.03.2010

Прийнято до друку 12.04.2010